

Віктор Андрущенко

Київ

Аналізується філософський дискурс навколо поняття «культура»; підкреслюється авторитет і надбання філософської культурології радянського періоду, а також її недоліки, зокрема, тотальна ідеологізація та партизація. Автор обґрунтовує ідею одухотворення природи і соціуму, розвитку на цій основі людських якостей, які дозволяють «людським чином» ставитись до природи, соціуму й іншої людини, користуватись благами культури, примножувати їх власною матеріальною і духовною діяльністю.

Ключові слова: людина, праця, культура, виховання.

Поняття «культура» є одним з найгостріших серед філософських дискурсивних змагань, що пронизують собою епохальний просторово-часовий ареал цивілізації. Це поняття активно вживалось представниками давніх філософських вчень. Досить розгалуженим було його розуміння Конфуцієм. Червоною стрічкою поняття «культура» проходить через всю античну філософію. Опорним є воно й у філософії Середньовіччя, Відродження, Просвітництва і Нового часу. Більш-менш узагальнене значення поняття «культура» презентує німецька класична філософія. Власне, від неї й веде свій продуктивний дискурс сучасна філософія і наука, які намагаються представити означений феномен у якомога більш осяжних характеристиках, вимірах, визначеннях.

Своєрідним ренесансом актуалізації культурологічної проблематики й вживаності поняття «культура» стало XVIII столітті. В цей час культура розглядається як найбільш важливий аспект життєдіяльності суспільства. Його однозначно пов'язують з трудовим способом її здійснення, трактують як результат перетворення природи, що корінним чином відрізняє людське буття від тваринного світу існування.

У середині XX століття американські культурологи А. Кребер і А. Клакхон нарахували 164 визначення терміна «культура» і понад 100 спроб пояснити культуру теоретично. Через 20 років французький культуролог А. Моль репрезентував вже 250 варіантів визначення цього феномена. Сьогодні їх налічується понад 500! І в цьому немає нічого дивного. Адже культура – явище складне і багатогранне, і чим багатший предмет, що досліджується, тим різноманітнішими можуть бути його визначення. Важливо не загубитися в їх лабіринтах, не втратити головне, сутнісне розуміння культури. Останнє відтворюється філософією як наукою про всезагальні закони розвитку природи, суспільства, мислення і культурологією. Зупинимось на цьому більш докладно.

Показовою в цьому плані може бути західна культурологія. За *М. Вебером*, культура це сукупність духовних символів, що не підлягають ніяким утилітарним цілям. *Е. Кассіпер* уявляє її як форму розумової діяльності, що спрямована на створення і усвідомлення символічних форм. За *Ж. Марітемом*, основу всього цінного в культурі становить релігія. *К. Леві-Стросс* вважає головним проявом культури мову, систему знаків, комунікацію, що може бути перекладена й зрозуміла. *А. Моль* визначає культуру як інтелектуальний аспект штучного середовища, що створюється людиною в процесі її життєдіяльності.

Як бачимо, розбіжність у визначеннях досить значна. Проте не можна не помітити й іншого: єдності зазначених підходів у розумінні примату духовних начал у культурі над матеріальними, інтерпретації культури як духовної діяльності людей, системи ідей, символів, традицій, типів мислення тощо. Саме тут «ахіллесова п'ята» західної культурології. Недооцінка матеріальних засад розвитку культури веде до її однобічного розуміння, що, у свою чергу, деформує уявлення про значення культури в житті суспільства, про роль різних соціальних сил в соціокультурній творчості. Звідси ж беруть витоки концепції песимістичного протиставлення культури та цивілізації, кризи цивілізації, майбутніх світових катастроф.

Суспільна практика свідчить про органічну єдність матеріального та духовного, об'єктивного та суб'єктивного, необхідного та випадкового в культурі. Вилучення (або приниження значення) однієї з її складових збіднює культуру, спотворює уявлення про неї як цілісний феномен. Його наукове розуміння складається через інтерпретацію всіх

творчих реалій, що виявляються у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, утілюються в характері, поведінці, стилі життя особистості.

У філософсько-культурологічній літературі колишнього СРСР уявлення про культуру формувалось переважно на методолого-світоглядній основі марксизму-ленінізму. Спроби виходу за її межі не лише не заохочувались, але й переслідувались. Домінантними для визначення культури в той період були принципові положення марксистської теорії, а саме: про визначальну роль матеріального виробництва в житті суспільства, класову боротьбу пролетаріату та роль народних мас як рушійну силу історії, соціалізм і комунізм як найвищу (і кінцеву) суспільно-економічну формацію тощо. Ілюзійне (ідеологічне) в цих теоретичних побудовах тісно перепліталось з реалістичним баченням культури. Вітчизняна культурологія радянського періоду наголошувала на первинності матеріальних чинників у культурі, класовому характері культури в класовому суспільстві, розвиткові культури у формаційному вимірі, її кризи в буржуазному суспільстві і широкому розквіті при соціалізмі. Істинне й хибне (ідеологічно ангажоване) в цій теорії підлягає окремому розгляду. Визначення ж культури, сформовані в радянській культурології, були і залишаються досить конструктивним. Серед найбільш розповсюджених в минулому (а деякі з них продовжують своє існування і нині) були такі підходи:

а) сформоване Г. Плехановим визначення культури як «всього того, що створене людиною, на відміну всього того, що створене природою». У цьому трактуванні «культура» в минулому досить успішно виконувала функцію розмежування природного світу від світу речей і явищ, створених людиною. У широкому розумінні культура тут ототожнювалась зі всім соціальним. Певною мірою цей сенс поняття зберігається і в наші дні. Досить часто культура трактується як створений людиною світ людського буття, відмінний від природного, як результат практичного перетворення природи, як олюднена природа тощо;

б) аксіологічне трактування культури, визначення культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей, створених людиною в процесі суспільно-історичної практики. Найбільш обґрунтовано аксіологічне визначення культури можна зустріти в чисельних працях «класиків радянської культурології» – А. Арнольдова, Є. Баллера та М. Кіма;

в) поняття культури як творчої діяльності людей, результату цієї діяльності, включаючи й технології її (діяльності) здійснення. У роботах В. Давидовича, Ю. Жданова, М. Кагана, Е. Маркаряна, М. Тарасенка та інших культура однозначно пов'язувалась з людською (творчою) діяльністю. Поза діяльністю означені філософи про культуру відмовлялись говорити взагалі;

г) трактування культури як сукупності знакових систем (Ю. Лотман), інформаційного багатства суспільства (Є. Соколов), сукупності стандартів людської діяльності (Ю. Жариков), як якості, притаманній суспільним явищам і насамперед людині як суб'єкту суспільно-історичного процесу.

Наведені точки зору дозволяють зробити висновок про те, що, незважаючи на ідеологізацію проблеми, яка була в ті часи звичним явищем і своєрідним «правилом гри», основні характеристики культури схоплені досить точно.

На наш погляд, при розгляді проблеми культури важливо розрізнити буденне і філософське (теоретичне) її бачення. *Буденне уявлення* поняття «культура» охоплює літературу, мистецтво, театр, морально-естетичне виховання. Часто сюди додають процесії освіти і виховання підростаючого покоління. Суспільні науки (історія, археологія, етнографія) вкладають у поняття культури характеристики, які притаманні аналізованим ними предметам соціуму, мові, етносу, а також те, що відрізняє їх рівнями розвитку або якісного стану.

Філософський підхід до дослідження культури враховує результати вивчення цього феномена конкретними науками. Вивчення культури опосередковане специфікою філософії як особливої форми суспільного пізнання й полягає в осмисленні дійсності через визначення узагальнених поглядів на світ, місця та ролі людини в ньому, через пізнання загальних законів розвитку природи, суспільства і людського мислення. У такому вимірі феномен культури не може бути зведеним до одного чи декількох природних або соціальних утворень. Для філософії, яка охоплює світ в цілому, власне, він і є світом людської культури (Mezhuev 1998, p. 328) [4]. Крізь призму філософії вона постає

в узагальнених характеристиках як форма, результат, спосіб зв'язку людини з дійсністю, утвердження людини, як прояв і утвердження сутнісних сил людства (В. Шинкарук, А. Яценко). Оскільки способом існування людини є діяльність (праця), саме вона і постає як головне джерело культури.

Але перед тим, як ми перейдемо до діяльності, варто визначити головну лінію впливу культури на розвиток суспільств, соціальних груп, особистостей. Тому що визначення культури як способу панування людини над природою не охоплює усієї багатоманітності людського життя як життя культурного.

Культура є щось більш істотне, ніж просте панування. Культура – це чітко скерована позиція суспільства, коли саме підпорядкування природи людині в матеріальній і духовній сферах підтримує такий стан суспільства, який гармонізує взаємовідносини людини і природи, з одного боку, а з іншого – забезпечує гармонійну рівновагу соціальних відносин між людьми, їх досить різних матеріальних і духовних цінностей. Тобто культурне життя характеризується певним ідеалом, гомогенним у своїй сутності, на який орієнтовані різні форми діяльності суспільства.

Панування над природою в ХХ століття реалізоване в таких масштабах, яких до цього часу не знала жодна з відомих нам цивілізацій. Сили, які прогножуються в матеріальній, інформаційній, духовній сферах у ХХІ столітті, можуть довести могутність людини до самознищення не тільки засобами термоядерної війни. Втручання в генотип людини, клонування, абсолютний інформаційний контроль над людством – це лише частина небезпек, які загрожують людству як виду. Отже, постає питання: чи володіє собою сучасне людство? Чи зможе сучасна культура зберегти авторитет універсального морального закону, щоб здобуття духу подолали агресивну природу людини?

Знання, яке підіймається над світом, ще не гарантує нової гармонійної картини світу. Навіть сума усіх наук ще не є культурою, якщо наука не спонукає до гуманної діяльності. Діяльність в інтересах розвитку усього людства й окремих націй і народів визначає свій гуманний характер як регулятора цивілізацій.

Зв'язок культури з людською працею, активною перетворювальною діяльністю людей виявляє само походження поняття «культура» (від лат. cultura – обробка, догляд, покращення) як обробіток землі, землеробська праця. Дещо пізніше це слово отримало й переносне значення – просвітництво, виховання, освіченість людини. В. Даль (1955, р. 217) об'єднує обидва трактування цього слова: «культура, – пише він, – це обробка и догляд, оброблення, обробляння; навчання розумове і моральне...» [3]. Характерно, що як би в майбутньому не трактували поняття «культура», його зв'язок з працею (обробітком землі, ширше – предметів людської праці загалом) та вихованням людини, залишалась постійною. Цей же сенс воно значною мірою зберігає і в сучасних наукових культурологічних дослідженнях.

Діяльність, праця є джерелом людського добробуту і культури загалом. Ці слова належать К. Марксу, економічна доктрина якого частково залишається евристичною і в наші дні. Розглядаючи культуру як результат людської праці, вчений наголошував на таких принципових моментах, як перетворення природної речовини в предмети людської життєдіяльності, розвиток у процесі праці людських сутнісних сил і можливостей, взаємозв'язок процесу перетворення природи і культивування власної природи людини. У створених людиною продуктах праці, у самому процесі праці реалізуються, втілюються сутнісні сили людини, її здібності, знання, навички. Предмет як результат праці отримує нове, відмінне від природного життя. Це вже не просто «речовина природи», а дещо інше. Будучи результатом матеріалізації знань, умінь, ідей, діяльності людини, тобто втіленням у «полотно природи» її сутнісних сил, ці предмети (не перестаючи бути «природою») є одночасно «людською природою», тобто культурою. «Культура, – писав у цьому зв'язку А. Горький (1953, р. 405), – це результат прагнення людини створити силами своєї волі, свого розуму «другу природу» [1].

Людина – це перш за все суб'єкт суспільно-історичної дії, що стверджує своє буття як людське. Будучи природною, тілесною істотою людина живе природою, впливає на неї адекватним чином, перетворює природу в своє «людське буття», своє «неорганічне тіло». Разом з природними підвалинами людині притаманні природні сили реалізації свого буття. Вона діє предметним чином, створює предмети саме тому, що сама є природною (предметною) істотою, є природою.

Своїм практичним ставленням до світу людина стверджує форми свого людського буття в ньому, створює свій особливий світ, відмінний від світу природи, опредметнює його, створює культуру. Культура в цьому вимірі постає як реальне узагальнення й олюднення природи людською діяльністю, людина – як носій діяльності (і природна істота), як суб'єкт культури. Ті ж форми праці, осмислені з точки зору етапів розвитку людини, є своєрідними формами культури. Таким чином, перше й вихідне визначення культури полягає в її розумінні як всього того, що створене людиною, на відміну всього того, що створене природою. Цим поняттям, так би мовити, проводиться своєрідна розмежувальна лінія між природним світом і світом соціальним, створеним людиною в результаті праці.

Соціальне, як те, що презентує особливу, людську форму руху матерії, і культура, як все надприродне, створене людиною, на відміну від «природи», за обсягом означають одну і ту ж сферу явищ. Культура, зазначають у цьому зв'язку В. Шинкарук і О. Яценко, звичайно ж, є соціальним явищем, а соціальне за своєю специфікою, на відміну від природного буття, є культурою.

Останнє не лише не виключає «природу» з «культури», не «виганяє» її з історії, але й, навпаки, підкреслює їх глибокий внутрішній взаємозв'язок, який існує в межах означеної єдності. Культура не лише відрізняється від природи, а й органічно зв'язана з нею, так або інакше включає її в себе. Основою їх взаємодії є ні що інше, як людська діяльність, праця. І це зрозуміло. Людина перетворює природу, створює предмети (за законами природи) не заради самих предметів, а заради людини. Тому предмет є предметним людським ставленням до людини й одночасно до себе самої і навпаки. Людина здійснює свою діяльність адекватно закономірностям самого предмета, через що предмет спонтанно розкриває свої внутрішні зв'язки, властивості, залежності. «Перетворювати» природу, втілювати в ній свої цілі людина може і повинна за законами самої природи і з її допомогою. В цьому суть цілеспрямованого освоєння природи, її соціалізації, олюднення. Саме тому культура і постає як реалізація в природі людських цілей за законами самої природи. Вона – сфера освоєння, олюднення природи людською працею в інтересах розвитку самої людини.

Глибинний зміст філософського розуміння культури в тому й полягає, що це поняття фіксує людське ставлення (відношення) до природи, рівень загальнолюдської значимості речі (предмета), її здатності як нібито випромінювати з себе людський сенс, прислуговувати людині у якості її власного відображення. «Культура є втілення людського ставлення до природи, втілення людяності – універсальності цього ставлення. І міра цієї людяності (універсальності), виявлена у відношенні до природи, є мірою культури, її іманентний критерій, міра відповідності культури своєму власному поняттю людяності (універсальності) ставлення до природи і відповідно до будь-якого визначення самої людини» (Davydovych 1999, p. 109) [2].

У процесі праці людина перетворює природні речі на необхідні для життя блага. Принциповим тут є твердження про цілеспрямоване, доцільне ставлення людини до природи. Культуротворчою є не всяка діяльність людини, а лише та, що здійснюється адекватно до закономірностей предмета (природи), завдяки чому він спонтанно розкриває внутрішні зв'язки, властивості, залежності. Людина може і повинна перетворювати природу за законами природи, а не супроти них. У такому разі праця стає засобом однобічно утилітарного споживання природних ресурсів з метою одержати максимальний прибуток. Руйнуючи природу, така праця руйнує і культуру.

Культура є процесом і результатом реалізації в природі людських цілей за законами природи, сферою освоєння природи і її олюднення. Зрозуміло, що це можливе тільки в суспільстві і через нього. Предмет стає людським предметом, набуває людської форми лише тому, що сповнений не лише природного, а й суспільного змісту. Це означає, що суспільне входить у предметну область культури і що вона, у свою чергу, є його якісною характеристикою, мірою людського в соціумі, мірою його гуманізації.

Матеріальні та духовні надбання людей є не чим іншим, як предметним втіленням їх здібностей, сутнісних сил і відносин. Ці надбання – зовнішня форма існування культури. Дійсним же (внутрішнім) змістом її існування є розвиток людини як суспільної істоти, тобто вдосконалення її творчих сил, потреб, здібностей, форм спілкування тощо. Таким чином, культура постає і як сфера становлення, розвитку, соціалізації людини. У цьому розумінні культура стає якісною характеристикою створюваної людством дійсності,

що є предметною сферою культури настільки, наскільки вона «дозволяє побачити в ній міру нашого власного людського розвитку, за якою ми визначаємо довжину пройденого нами історичного шляху» (Mezhuev 1987, р. 300–331) [4].

Підіб'ємо деякі підсумки: 1) культура – це надбання людини, досягнуті нею в процесі перетворення природи; 2) джерелом культури є праця; 3) людська праця є процесом культуротворення, який здійснюється за законами природи, в інтересах людини й розглядається як її (природи) одухотворення; 4) у процесі практичного одухотворення природи людина формує власне єство як єство культурне, набуває здібностей розпредметнювати власні надбання, користуватись ними на благо людини і суспільства, а не на їх руйнацію; 5) культура є мірою втілення людського в полотно природи і одночасно мірою розвитку людини як особистості.

Література:

1. Горький А. О культуре / М. Горький // Собр. соч. : в 30 т. – М. : Гослитиздат, 1953. – Т. 24 : Статьи, речи, приветствия (1907–1928). – 575 с.
2. Давидович Ю. Человек – культура – природа / Ю. Давидович // Проблемы теории культуры. – К., 1999. – 109 с.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. Даль. – М. : Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1955. – Т. 2. – 779 с.
4. Межуев В. Культура как проблема философии / В. Межуев // Культура, человек и картина мира. – М. : Наука, 1987. – С. 300–331.

Literatura:

1. Horkyy A. O kulture / M. Horkyy // Sobr. soch. : v 30 t. – M. : Hoslytyzdat, 1953. – Т. 24 : Staty, rechy, pryvet-stvyaya (1907–1928). – 575 s.
2. Davydovych Yu. Chelovek – kultura – pryroda / Yu. Davydovych // Problemy teoryy kultury. – K., 1999. – 109 s.
3. Dal V. Tolkovyy slovar zhyvoho velykorusskoho yazyka : v 4 t. / V. Dal. – M. : Hos. yzd. ynostr. y nats. slovarey, 1955. – Т. 2. – 779 s.
4. Mezhuev V. Kultura kak problema fylosofyy / V. Mezhuev // Kultura, chelovek y kartyna myra. – M. : Nauka, 1987. – S. 300–331.

Анализируется философский дискурс вокруг понятия «культура»; подчеркивается авторитет и богатство философской культурологии советского периода, а также ее недостатки, в частности, тотальная идеологизация и партизация. Автор обосновывает идею одушевления природы и социума, развития на этой основе человеческих качеств, которые позволяют «человеческим образом» относиться к природе, социума и другого человека, пользоваться благами культуры, приумножать их собственной материальной и духовной деятельностью.

Ключевые слова: человек, труд, культура, воспитание.

Analyzes the philosophical discourse around the concept of «culture»; emphasizes authority and philosophical cultural heritage of the Soviet period and its shortcomings, in particular, total ideological and partization. The author substantiates the idea inspiration of nature and society, the development of the basis of human qualities that allow «human way» attitude to nature, society and another person to use the benefits of culture, increase their own material and spiritual activities.

Key words: man, work, culture, education.